

תוכן העניינים

מבוא	3
מאפיין הדיגלוסייה של השפה הערבית	3
השפעות שפות זרות על הערבית במזרח התיכון לאורך השנים	3
מטרת הסקירה הספרותית	5
סקירת ספרות	5
סיכום	9
מקורות	10

מבוא

הסוגיה על מעמד השפה הערבית המדוברת בערים מעורבות בישראל, שתדון להלן, הינה חלק בלתי נפרד מהתפתחות הזהות הלאומית של ערביי מדינת ישראל בעשורים האחרונים, נוכח שינויים שחלו, וחלים בקרב חברה זו, ואשר חלקם נובע מסך השינויים החברתיים, הכלכליים והתרבותיים שחלו על כלל אזרחי מדינת ישראל, ערבים ויהודים כאחד.

בנוסף, יש לסוגיה זו משמעות תרבותית אוניברסאלית: כיצד מדוע ובאיזה נושאים במיוחד, מתפתחת שפה: מתי מתחדשת מילה ואיך? מתי נעשה שימוש במילה השאולה המשפות אחרות והאם המילה הזו מקבלת מבנה המתאים לכללי הדקדוק של השפה המאמצת אותה? וכיצד משפיע התהליך הזה בישראל, על השפה הערבית המדוברת במיוחד, בצד השפה הערבית הספרותית.

מאפיין הדיגלוסיה של השפה הערבית

בשפה הערבית מתקיים ייחוד שאיננו תדיר והיום כמעט ולא קיים בעולם, והוא הדיגלוסיה, מושג שמשמעותי המילולית הנה: "שפה כפולה". כלומר: בצד שפה ספרותית שבה כותבים קיימת שפה נוספת שבה מדברים בעיקר; וזו בצד זו מתקיימות שתי שפות בעלות מעמד שווה. השפה הערבית המדוברת איננה שפה דבורה או עגה של השפה המכונה "הספרותית". זוהי שפה בפני עצמה, אשר מתאפיינת אמנם בניבים (דיאלקטים) שונים על פי אזור גיאוגרפי, אך יש לה חיות וקיום משל עצמה ונוצרות בה עד היום יצירות ספרותיות, בצד היצירה העממית, והיא איננה נחותה לשפה הספרותית. ואילו השפה הספרותית הערבית, אשר משמשת לכתובת טקסטים שונים ומגוונים, משמשת גם לדיבור, על פי ההקשר והמצב, ועל פי השכלתו של הדובר.

מאפיין אחר של השפה הערבית הספרותית, שיש לו חשיבות תרבותית רבה לערבים מוסלמים ולמוסלמים בכלל, הוא שהשפה העברית נחשבת לקדושה משום שהיא שפת הקראן (הקוראן)¹ הספר הקדוש למוסלמים. ככזו יש לה מעמד מיוחד והילה של קדושה אופפת אותה. על פי האמונה המוסלמית הערבית הייתה שפתו של אדם הראשון בגן עדן, ורק משום שחטא נעלמה מבני האדם. כאשר שבו בני האדם מדרכם הרעה וקיבלו את האסלאם, שבה הערבית וחדשה את ימיה כקדם. (ר' למשל: Ibn al hazmi, [Is Arabic the Language of Adam and of Paradise](http://www.islamtoday.com/04/11/2009/Andalusi_Is_Arabic_the_Language_of_Adam_and_of_Paradise), Islam Today, 04/11/2009) לכן שימוש לא ראוי בערבית ספרותית נחשב על ידי מוסלמים לעברה דתית.

השפעות שפות זרות על הערבית במזרח התיכון לאורך השנים

לכל דובר ערבית ידוע כי מילים רבות הנמצאות בשימוש יומיומי בשפה המדוברת שאולות מהתורכית, שהרי התורכים שלטו במזרח התיכון יותר מ-400 שנה, או מהאנגלית והצרפתית, שהרי הבריטים והצרפתים חילקו ביניהם את השליטה באזור בראשית המאה ה-20. עם זאת המילים האלה כמעט שלא חדרו לשפה הספרותית. מצד שני, השפה הערבית חידשה ומחדשת מושגים בהתאמה להתפתחויות טכנולוגיות מצד אחד, או מגע עם תרבויות ומונחים חדשים. כך למשל חודשה המילה "מֶלֶכ" לציון מלוכה

¹ המושגים והמונחים בשפה הערבית יובאו להלן על פי התעתיק המדעי כמות שהם נכתבים, ובניקוד, להקלת הקריאה.

בשלהי המאה ה-19, כאשר החלו להתקיים מגעים מדיניים עם אירופה. אולם האירופאים שסייעו למשכילים בני המזרח התיכון לתרגם מסמכים כדי שיכירו את אירופה ומורשתה, לא ידעו, אולי, שלמושג משמעות שלילית שהעניקו המקורות המכונים כך את שלטון בית אַמְיָה, שנחשב למאוס ונקלה, לעומת השלטון הראוי של בית עֶבְאָס, יריבי האַמְיָים, שנקראו ח'ליפים². המושג פרלמנט למשל תורגם כ"מְגִ'לֵס", מהשורש ג.ל.ס שמשמעו לשבת, וכך הפך הפרלמנט ממקום שמדברים בו³, למקום שיושבים בו, כשם שהתכנסו גברי המשפחה המורחבת או השבט, באוהלו של ראש השבט והחליפו דעות, סיפרו סיפורים על תולדות הימים הרחוקים, ושמעו לעצתו של מנהיגם. המושג יועץ, שפשה בימינו, כמו גם תארם של ראשי ממשלת גרמניה בערבית הנו "מְסִתְּשָאר". למעשה תרגום המושג הזה איננו יועץ אלא הוא הבינוני הפעול של השורש ליעץ, ומכאן שבחברה הערבית היועץ הינו מישהו שהשליט מתייעץ עמו אך ההחלטה היא בידו השליט לבדו.

לאנגלית מעמד מיוחד בין השפות שיש להן השפעה על הערבית בכלל והערבית המדוברת בפרט, במאה ה-20 בישראל ובמדינות ערביות נוספות שכן החל ממחצית שנות ה-60 חדרו מילים ומושגים באנגלית לערבית המדוברת מארצות הברית דרך הסרטים והשירים שהחלו להישמע בתחנות רדיו שאמצו את המודרניזם. מכיוון שהאנגלית הפכה בסופו של דבר לשפה הבינלאומית, השפעתה הלכה וגברה, על הערבית כמו גם על העברית ולמעשה על כל השפות המדוברות ברחבי העולם, שבהן מתקיימת פעילות טכנולוגית והתושבים חשופים לרשת האינטרנט. (Rosenhouse, 2008).

מכל הדברים האלה עולה כי הבדלים תרבותיים וחברתיים ניכרים בדרך שבה הובנו מונחים ומושגים שיובאו מאירופה, ונמצאים היום בשימוש בשפה הערבית על כל רבדיה. כך נקלטו מונחים כמו קומוניזם (שְׁיֹעֵיָה, מלשון ש.י.ע. להפיץ לחלק את הרכוש); סוציאליזם (אֶשְׁתְּרַאפְיָה, משלון לשתף); הסלמה (תַצְעִיד⁴ מלשום לעלות מעלה) ועוד. כמו בעברית חלק מהמושגים נקלטו והם בשימוש גם בשפה המדוברת וחלק לא, כמו המונח "האֶתְף (טלפון) שהכל מעדיפים עליו את המושג הלועזי, ומונחים רבים מתחום המחשבים.

בהיבט האישי חשבתי כי ראוי לבחון את שאלת מעמד השפה הערבית המדוברת בערים שבהן היא מתקיימת בקרבת השפה הערבית, כלומר, ערים שבהן שפת הרחוב הינה עברית. בעברית ישיבו נהג האוטובוס, מוכר הגלידה, הקופאית בדלפק שירות הלקוחות, ופקידי קבלת קהל במשרדים שונים. נשאלת השאלה אם לעובדה זו השפעה גם על השפה הערבית המדוברת, כפי שיש הטוענים כי היא משפיעה על השפה הערבית הספרותית והשימוש בה. האם משפטים כמו "אֶקְעַד על (אל) ספסל" (שב על הספסל) ששמעתי בגן ציבורי מפי אם ערביה, או השאלה "פִי ביטולאת (א)לִיֹס?" (האם יש היום ביטולים [של

² ח' מבוטאת כמו כ' לא דגושה.

³ שהרי פרלמנט בא מהמילה האנגלו – נורמאנית parler שמשמעה לדבר. בעברית נקבע המושג כנסת שמשמעו להתכנס יחד. כלומר, גם בעברית הדיון והדיבור משניים.

⁴ צ' מבוטא כס' שנהגית בחך.